

Hva kjennetegner de beste på sau?

Brukere med høge maskinkostnader har jamt over låg lønnsomhet, og de blir ikke best på sau. Det er et viktig funn i en studie hvor det er sett på hvilke forhold som medvirker til forskjeller i lønnsomhet mellom sauebruk.

Variasjonen i lønnsomhet mellom sauebruk er stor. Her vil vi se på hvilke forhold som bidrar til lønnsomhetsforskjellene. I en annen artikkel i denne utgaven av Sau og Geit drøfter vi hva saueholdere kan gjøre for å bedre lønnsomheten.

Data og økonomiske analyser

Data ble hentet fra 72 deltakerbruk i NILFs driftsgranskinger i jord- og skogbruk. Disse hadde sauehold som hovedproduksjon i jordbruket. Vi nyttet gjennomsnittstall fra de tre åra 2007-2009. Studien bygger også på en spørreundersøkelse fra våren 2009 blant alle driftsgranskingsbrukere (41

av de 72 svarte). Undersøkelsen omfattet emner som trivsel, mål med gardsdrifta, kompetanse m.v.

Vi sammenlignet driftspraksis og lønnsomhet på tvers av bruk. Dette ble gjort for å kunne oppdage områder hvor saueholdere kan forbedre drift og lønnsomhet ved å ta i bruk metoder hos de beste.

Familiens arbeidsfortjeneste (senere kalt fortjeneste) ble nyttet som lønnsomhetsmål i jordbruket. Dette viser hva som er igjen til betaling for familiens arbeidsinnsats når alle andre innsatsfaktorer har fått sin betaling. På noen bruk kan arbeidskraft være knappeste faktor, mens fjøsplassen er den begrensende faktor hos andre. Vi regnet fortjeneste både per arbeidstime og per vinterføra sau (vfs., per 1. mars). Nettoinntekt ble nyttet som et samlet mål for all økonomisk virksomhet (inkl. lønnet arbeid og trygdeytelser) for brukerfamilien.

Økonomiske sammenligninger

Gjennomsnittsbuket tjente 593 kroner per vfs. eller 51 kroner per time

(tabell 1). Nærmere 20 prosent av brukene hadde negativ fortjeneste, og kun de 20 prosent med best lønnsomhet tjente over 100 kroner per time.

Brukene ble delt inn i tre jamnstore grupper på grunnlag av fortjeneste per time og per vfs. Høggruppen bestod av den tredelen av brukene med best fortjeneste, og låggruppen av den svakeste tredelen.

Når brukene ble rangert etter fortjeneste per time, tjente høggruppen i gjennomsnitt 120 kr per time, mens låggruppen havnet på minussida. Forskjellen ble 128 kroner per time (tabell 1). Det var små gruppeforskjeller i totale produksjonsinntekter, men inntektene var ulikt sammensatt. Høggruppen oppnådde høyere inntekter fra slakt, livdyr og ull (410 kr/vfs.), men litt mindre i tilskott og andre inntekter. Forskjellen i variable kostnader var små. De faste kostnadene bidrog sterkt til å skille de beste fra de svakeste. Faste kostnader i høggruppen var hele 1130 kroner lågere per vfs. enn i låggruppen, og maskinkostnadene betydde mye. Arbeidsforbruket var 8 timer per vfs. mindre enn i låggruppen.

Dersom en rangerte etter fortjeneste per vfs., tjente beste tredel 1.502 kroner mer per vfs. enn svakeste tredel. Husdyrintektene stod nå for mer av gruppeforskjellen (501 kr/vfs.). Lågere faste kostnader (1.170 kr/vfs.) og mindre arbeidsinnsats (4 timer/vfs.) betydde fortsatt mer enn inntektssida (tabell 1).

Låggruppen hadde mest i lønnsinntekter. Dermed ble nettoinntekta forholdsvis lik (ca. 600.000 kroner) i alle lønnsomhetsgruppene, men høggruppens familier arbeidet totalt ca. 500 timer mindre enn andre.

Forskjeller i gardsdrifta

De beste hadde i gjennomsnitt mer arealer og større besetninger enn de svakeste. Gruppeforskjeller i grovfôravløsing og arealtilgang var ubetyde-

lige. Flere gagnslam (nyttbare lam) per vfs. og høyere slaktevekter ga større kjøttproduksjon per vfs. hos de beste. Avdråttforskjellen var større når brukene ble rangert etter fortjeneste per vfs. enn per time. Rangert etter fortjeneste per vfs. hadde de beste også større ullproduksjon (tabell 2).

Gruppeforskjeller i priser på sauekjøtt var små. De beste oppnådde bedre priser på lammekjøtt (mest når rangert etter fortjeneste per vfs.) og ull (tabell 2).

Netto mekaniseringskostnad (se forklaring under tabell 2) var ca. 440 kroner per vfs. høyere hos de svakeste tredeler. Alle med netto mekaniseringskostnad over 1.000 kroner per vfs. tjente under 50 kroner per time. Det er altså umulig å bli best på sau med høye mekaniseringskostnader.

Andre forhold

Spørreundersøkelsen viste at de aller fleste, uavhengig av lønnsomhet, trivdes svært godt som sauebønder. Det var mer misnøye med lønnsomhet og tid til ferie og fritid. De med lågest timefortjeneste var mest utilfredse med lønnsomheten. Uavhengig av lønnsomhet var ikke-økonomiske mål med gardsdrifta viktigere enn de økonomiske. Vi fant ingen sammenhenger mellom utdanning, bakgrunn, nettverk og fagmiljø på den ene sida og lønnsomhet på den andre. De som tjente minst stolte derimot mest på råd fra selgere innen maskin- og bygningsbransjen. Det er en tankevekker når vi samtidig ser hva mekaniseringskostnadene betyr for lønnsomheten.

Hvilke forhold hang sammen med god lønnsomhet?

Vi undersøkte hvordan flere forklaringsvariabler samlet og justert for effekter av andre variabler påvirket fortjeneste og arbeidsforbruk (tabell 3).

I gjennomsnitt økte fortjenesten, både målt per vfs. og per time, med økende buskapsstørrelse. Større buskaper kom enda bedre ut regnet per time enn per vfs., fordi arbeidsforbruket per vfs. gikk (avtakende) ned i større besetninger. Større buskaper hadde også økonomiske fordeler av lågere kostnader per vfs. til administrasjon, forsikring og elektrisk kraft, mens netto mekaniserings- og bygningskostnader var uavhengige av buskapsstørrelsen. >>

Tabell 1. Resultatoversikt for jordbruket (kr/vfs.). Gjennomsnitt av alle og differanse i fortjeneste mellom beste tredel (HØG) og svakeste tredel (LÅG).

	Alle	Differanse (HØG - LÅG), rangert etter:	
		fortjeneste/time	fortjeneste/vfs.
Produksjonsinntekter i alt	3.746	173	333
Slakt, livdyr, ull, pristilskott	1.635	410*	501*
Produksjonstilskott	1.860	-63	4
Andre inntekter	252	-173	-173
Kostnader og rentekrav i alt	3.152	-1215*	-1167*
Variable kostnader	824	-85	-44
Registrerte faste kostnader	1.569	-688*	-704*
Avskrivninger	433	-256*	-241*
Rentekrav	326	-186*	-178*
Fortjeneste (kr/vfs.)	593	1389*	1502*
Familiearbeid i j (t/vfs.)	15,8	-8,0*	-4,0*
Fortjeneste (kr/t)	51	128*	120*

* Statistisk sikker forskjell mellom låg- og høggruppe (P<0,10).

Tabell 2. Gardsdrift og produktpriser. Gjennomsnitt av alle og differanse i fortjeneste mellom beste tredel (HØG) og svakeste tredel (LÅG).

	Alle	Differanse (HØG - LÅG), rangert etter:	
		fortjeneste/time	fortjeneste/vfs.
Fôrdyrking:			
Jordbruksareal (daa)	195	102*	90*
Arealtilgang (daa/vfs.)	1,56	-0,05	0,05
Grovfôravling (FEm/daa)	257	-10	-1
Saueholdet:			
Vinterfôra sauer (stk.)	135	72*	55*
Gagnslam (stk/vfs.)	1,37	0,17*	0,16*
Kjøtt produsert (kg/vfs.)	27,3	4,5*	6,8*
Slaktevekt (kg/lam)	18,8	1,3*	1,6*
Ull omsatt (kg/vfs.)	4,8	0,4	0,9*
Produktpriser (kr/kg)			
Lammekjøtt	41,08	0,96	1,66*
Sauekjøtt	17,93	0,60	0,42
Ull	30,89	2,41*	2,53*
Netto mek.kostnad (kr/vfs.) ^{a)}	790	-447*	-434*

*) Statistisk sikker forskjell mellom låg- og høggruppe (P<0,10).

a) Kostnader ved egen og leid maskininnsats, medregnet rente på bokført kapital, men fratrukket inntekter fra utleie av maskiner.

Tabell 3. Sammenheng mellom forklaringsvariabler og fortjeneste.

Forklaringsvariabel	Fortjeneste (kr/vfs.)	Fortjeneste (kr/time)	Familiearbeid (t/vfs.)
Vinterfôra sauer (stk.)	+	+	-
Arealtilgang (daa/vfs.)			
Kjøtt produsert (kg/vfs.)	+		+
Andre inntekter (kr/vfs.)	-		
Flatbygder ^{a)}			
Fjord- og dalbygder ^{a)}	+	+	-
Nord-Norge ^{a)}			
Driftstid (år)		+	-
Kjønn (1 = kvinne)			
Sivilstatus (1 = partner)	+		
Andel leiejord			
Egenkapitalprosent			
Andel av familiearbeid i j			

+/- angir statistisk sikker virkning av en forklaringsvariabel på fortjeneste og arbeidsforbruk (P<0,10).

Blå: økonomisk fordel; Rød: økonomisk ulempe.

a) Fjell- og kystbygder er referansekategori (0).

Betydelige deler av tilskottsfordelene til mindre buskaper ble oppveid av høyere slakte- og livdyrinntekter per vfs. hos de større, til tross for små forskjeller i kjøttavdrått. Store buskaper hentet ut høyere priser på lamme- og sauekjøtt. Samlet var buskapsstørrelsen likevel bare årsak til en mindre del av lønnsomhetsvariasjonen.

Fortjenesten per vfs. økte med over 20 kroner per kg ekstra kjøtt produsert per vfs. Høyere avdrått krevde større arbeidsinnsats, og timefortjenesten ble ikke vesentlig bedre i høgtytende flokker. Stort omfang av andre jordbruksinntekter senket fortjenesten per vfs., men betydde mindre per time. Bruk i fjord- og dalbygder hadde lågere faste kostnader og mindre arbeidsforbruk, og de tjente mer enn bruk i fjell- og kystbygder. Erfarne brukere brukte mindre tid per vfs. og tjente mer per time, men ikke per vfs. Brukere med partner tjente mer per vfs. enn enslige, mens det ikke kunne påvises forskjeller i timefortjeneste. Øvrige variabler i tabell 3 forklarte lite av lønnsomhetsvariasjonen.

Konklusjon

Bedre styring av faste kostnader og effektiv bruk av arbeidskraft er ofte viktigere enn høyere kjøttavdrått for å bedre lønnsomheten i saueholdet. Men det er forskjeller mellom bruk i hvor forbedringspotensialet ligger. Den enkelte må vurdere egne tall og bruksituasjon når en sammenligner seg med andre.

Av Ola Flaten (Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, NILF) og Lars Rønning (Senter for bygdeforskning)

Flere resultat fra studien er publisert i NILF-rapport 2011-3 «Best på sau - faktorer som påvirker økonomisk resultat i saueholdet». Rapporten er et samarbeid med NILF og Nordlandsforskning og er en del av et prosjekt finansiert av Utviklingsprogrammet for småfærøring m.m. i Fjellregionen. Dessuten har en fått delfinansiering fra Norges forskningsråd gjennom NILFs strategiske program «Produktivitet og konkurransevne i jordbruket».

Hvordan bedre drift og lønnsomhet i saueholdet?

I en annen artikkel i dette nr. har vi skrevet om kjennetegn ved de beste på sau. Her vil vi se på hva sauebonden sjøl kan gjøre for å forbedre driftspraksis og lønnsomhet.

Ikke-økonomiske mål med gardsdrifta er ofte viktigere enn økonomiske, men de fleste må ta hensyn til pengemessige forhold. Mange uttrykte også misnøye med lønnsomheten i saueholdet. Noen årsaker til svake resultat kan skyldes forhold brukeren ikke rår over (t.d. klima og jordkvalitet). Her vil vi drøfte hva bonden sjøl kan gjøre for å bedre drifta og lønnsomheten.

Hjelper det å drive større?

Lønnsomheten i saueholdet var i gjennomsnitt bedre ved å drive større, men de beste av de små hadde samme fortjeneste som de beste av de store. Ganske lite av lønnsomhetsvariasjonen ble forklart av bruksstørrelsen. Husholdsinntekt var uavhengig av driftsomfanget i saueholdet. Derfor bør en ikke ubetinget anbefale økt buskapsstørrelse.

Vurderinger i konkrete bruksituasjoner blir noe annet enn gjennomsnittstall på tvers av bruk. For de som ønsker å leve kun av saueholdet, vil større produksjon øke gardens driftsoverskott, men låg timefortjeneste kan gi en stram husholdøkonomi. Man får også en svært stor arbeidstopp i lammetida.

Ofte vil en kombinasjon med annen jordbruksdrift, skog eller attåtninger på garden eller arbeid utenfor bruket gi en mer stabil og høyere inntjening. Det

er gunstig om andre produksjoner på garden har arbeidstopper til andre tider enn sauen, og at arbeid utenfor bruket er fleksibelt.

Inntektssida

Bedre drift vil styrke økonomien hos de med dårligst lønnsomhet. Både inntekter, kostnader og arbeidsforbruk påvirker lønnsomheten.

Inntektene utgjorde en mindre andel av lønnsomhetsvariasjonen. Riktignok ga høy kjøttavdrått bedre fortjeneste per vfs., men arbeidsinnsatsen ble også større, og timefortjenesten ble ikke vesentlig høyere i høgtytende buskaper. Lite tyder på at hovedinnsatsen for å bedre lønnsomheten bør rettes mot økte slaktevekter og høyere lammetall.

En vet at størst mulig avdrått ikke gir høyest fortjeneste, jf. «loven om det avtakende merutbytte». Med lågere kjøttpriser blir lågere avdrått mer lønnsomt, areal- og dyrestøtte gjør det mer attraktivt å øke bruken av disse innsatsfaktorene heller enn høy avdrått, og for de med stor tilgang på grovfôrarealer kan ekstensiv drift komme bedre ut økonomisk.

Utmarksbeiter må en som regel «ta som de er», og det er en årsak til avdrått- og inntektsvariasjon mellom buskaper.

Større buskaper oppnådde høyere priser på lamme- og sauekjøtt enn de små, til tross for ubetydelige forskjeller i slaktevekter på lam. Antakelig kan flere, ikke bare av de mindre, øke inntektene ved å bli flinkere til å samlaste (gjennom lammeringer) for å oppnå større puljetillegg m.m. KSL-trekk bør unngås.

Kostnadsstyring

Mange er opptatt av kostnader til driftsmidler som gjødsel, kraftfôr og veterinær. Disse varierte lite mellom bruk med ulik lønnsomhet, og variable kostnader utgjorde bare en fjerdedel av kostnadene.

De faste kostnadene, særlig maskinkostnader, representerte det store skillet mellom de beste og de svake. Kostnadsstyring er derfor vesentlig for å bedre lønnsomheten.

Om en har overinvestert og pådratt seg for høye maskinkostnader, må en ofte dras med byrdene av dette i mange år framover. På kort sikt er det ofte lite en kan gjøre for å rette på denne feilen. Men en kan unngå å gjøre slike feil i framtida. En må spørre seg om drifta kan gjennomføres med mindre og færre traktorer og maskiner, med eldre utstyr, ved nabosamarbeid om maskiner, ved å leie maskiner i stedet for å kjøpe dem, ved å kjøpe brukt i stedet for nytt, ved å avstå fra unødige tilleggsutstyr, ved å tilby maskinutleie osv. Innendørsmekanisering må også passes på. Mye penger kan sløses bort på dyre løsninger med liten tidsbesparing.

Større maskiner kan spare arbeidskraft, men en må sammenligne mulige kostnadsbesparelser med økte maskinkostnader. Dersom en har nok arbeidskraft til disposisjon, og ingen andre aktiviteter konkurrerer om tidsbruken, vil en ikke pådra seg ekstra arbeidskostnader med en mindre maskin. Dersom andre oppgaver konkurrerer om tida, må en vurdere hvilken (alternativ)verdi arbeidskrafta ellers ville ha hatt.

Maskinløsninger blir mye diskutert blant gardbrukere og i fagtidsskrift, men blir økonomiske forhold tilstrekkelig vurdert? Kanskje har maskinbransjen hatt for fritt spillerom. Høgest vurdering av maskin- og bygningsforhandlere som informasjonskilder i gardsdrifta hos de med lågest lønnsomhet antyder at mer uavhengige råd trengs.

Arbeidsforbruk

Det var store forskjeller i arbeidsinnsats ved en og samme buskapsstørrelse. Høgt arbeidsforbruk kan henge sammen med forhold det er vanskelig å gjøre noe med, som tungvinne jorder og driftsbygninger. En skal også passe på hvordan arbeidskrafta brukes. Det

kan være mye å vinne ved forbedrede driftsmetoder/opplegg og bygningsutforming for å spare og lette arbeid, f.eks. ved å minimere transport- og gangavstander i det daglige fjøsarbeidet og ved rasjonelle opplegg for dyreflyt. Men igjen kan alternativverdien av arbeidskraft påvirke hva som er de økonomisk beste valg av løsninger.

Driftsledelse og kompetanseheving

Driftsledelse betyr mye for det resultat som oppnås. Nivået på driftsledelsen påvirkes av personlige egenskaper, tidligere læring og kunnskap opparbeidet over tid. Erfaringsbasert kompetanse blir vurdert som særlig viktig. Det betyr at resultatbedring gjennom hevet kompetanse ofte skjer langsomt.

Diverse kurstilbud kan være en måte å heve driftslederevner på, men oppleggene må være hensiktsmessige og kunne bidra til faktisk å forbedre driftspraksis og inntjening. Internasjonale erfaringer er blanda. I flere land har derimot små diskusjons-

grupper av gardbrukere som utveksler erfaringer, gjerne i samarbeid med rådgivere som kjenner godt til gardene, vært en suksess.

Uansett er det grenser for hva en av rent driftsøkonomiske ting kan gjøre for å påvirke eller kompensere for mindre gode driftslederevner. Alle kan ikke bli like gode som den beste, og en dyktig driftsleder vil oppnå bedre resultat enn andre. Dersom man ønsker å styrke økonomien i saueholdet, må det gjøres mer enn kun å peke på det uutnyttede potensialet gjennom lønnsomhetsforskjeller mellom bruk.

Avslutningsvis, sauebønders ulike mål, familiesituasjon og prioriteringer for å skaffe inntekter i husholdet bidrar til forskjeller i driftstilpassinger og lønnsomhet. For å kunne vurdere valg, handlinger og sluttresultat til ett bestemt hushold, bør en kjenne dets forutsetninger, ressurstilgang og mål.

*Av Ola Flaten (NILF) og
Lars Rønning
(Senter for bygdeforskning)*

